

5. Дворкин А. Л. Сектоведение. Тоталитарные секты: опыт систематического исследования / А. Л. Дворкин. – Нижний Новгород : Изд-во Братства Александра Невского, 2000. – 388 с.
6. Дробижева Л. Политический экстремизм и терроризм: социальные корни проблемы [Электронный ресурс] / Л. Дробижева, Э. Паи // Формирование установок толерантного сознания и профилактика экстремизма в российском обществе. – Режим доступа : www/tolerance.ru
7. Лири Т. Технологии изменения сознания в деструктивных культах / Т. Лири, М. Стюарт. – СПб., Экслибрис. – 2002. – 224 с.
8. Сулейманов Т. М. Психологическое насилие в современных сектах и культах / Т. Сулейманов. – Москва : Самиздат, 2000. – 188 с.
9. Тайные общества и секты. Культовые убийцы, масоны, религиозные союзы и ордена, сатанисты и фанатики. – Мн. : Литература, 1997. – 624 с.
10. Яхьяев М. Я. Религиозный фанатизм как социально-исторический феномен / М. Я. Яхьяев. – Махачкала : Изд-во ДГУ, 2006. – 367 с.

РЕЗЮМЕ

В. П. Павленко. Деструктивные тенденции в развитии современного массового сознания.

В статье выяснены механизмы, обуславливающие распространение конфронтационного сознания в современном украинском обществе. Проанализированы социальные и психологические предпосылки распространения фанатизма как элемента такого сознания. Описана модель его формирования на примере религиозных культов.

Ключевые слова: массовое сознание, фанатизм, религиозные культы.

SUMMARY

V. P. Pavlenko. The Destructive Tendencies of Modern Mass Consciousness Evolution.

Mechanisms which determine a confrontational consciousness spreading in the contemporary Ukrainian society are clarified. One analyses the social and psychological prerequisites for a distribution of fanaticism as an element of such a consciousness. Its formation model is described on the example of religious cults.

Key words: mass consciousness, fanaticism, religious cults.

УДК 1(091)(477)

В. О. Артюх

Сумський державний університет

ІДЕЯ ПОСТУПУ В УКРАЇНСЬКІЙ КОНСЕРВАТИВНІЙ ІСТОРІОСОФІЇ 20-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті розглянуто проблему поступу в українській історіософії на прикладі аналізу поглядів В'ячеслава Липинського та Дмитра Донцова. Зроблено висновок про те, що категорія поступу в названих мислителів існує лише в парі з категорією консервації суспільних змін у межах родової категорії розвитку.

Ключові слова: українська історіософія, поступ, консерватизм.

Становлення консервативних моделей осмислення історичного процесу в українському теоретичному дискурсі припало на період, що настав після закінчення Першої світової війни. По-суті, виникнення консервативного способу осмислення минулого є своєрідною *реакцією* на розквіт різних варіантів народницько-соціалістичних світоглядів. У цілому консерватизм вибудовує таку модель філософії історії, в якій сам історичний процес бачиться як неперервний; момент теперішнього тут мислиться прямим продовженням подій минулого і тому шар минулого обов'язково присутній у модусі «тепер»; модус майбутнього, навпаки, якоїсь важливої ролі у розумінні цілісності історичного процесу не відіграє. Консервативні інтенції в українській історіографії та історіософії представляли Дмитро Дорошенко (1882 – 1951), Степан Томашівський (1875 – 1930), Василь Кучабський (1895 – 1944), В'ячеслав Липинський (1882 – 1931), Юліан Вассиян (1894 – 1953), Дмитро Донцов (1883 – 1973).

Вивчення консервативної тенденції в українській історіософії вже має свою історію. Так, ідеї визначних представників цієї традиції В'ячеслава Липинського, Дмитра Донцова, Юліана Вассияна досліджувалися у працях М. Антоновича, А. Астаф'єва, В. Потульницького, М. Русина, Д. Чижевського.

Метою статті є зосередження уваги на такому аспекті консервативної історіософії, як проблема поступу в інтерпретації В'ячеслава Липинського та Дмитра Донцова.

з консервативного бачення історичної дійсності В'ячеславом Липинським впливає і розуміння специфіки поступу та його ролі в рухові історії. Поступ не є для нього тим оптимістичним віруванням, що розповсюджує позитивні зміни на минуле та бачить продовження процесу вдосконалення в майбутньому. Для пояснення моменту ускладнення суспільних змін без ідеї поступу В. Липинський звичайно обійтися не може, але знову ж таки поступ у нього стає можливим лише через зв'язок із категорією консервації змін. Історичний рух національної спільноти забезпечується постійною боротьбою двох груп правлячої верстви – тих, що вже прийшли до влади і, таким чином, зреалізували свій стихійний вольовий потяг, і тих, що ще тільки прагнуть влади. Першу групу задовольняє наявний стан речей – це і є консерватори, друга група прагне змін тому, що прагне влади, – це ті, хто уособлює своєю діяльністю поступ. Отже, поступ та консервація стають у розумінні В. Липинського двома необхідними для гармонійного руху людських спільнот началами. При цьому «силу консерваторів творять, більше у них ніж у поступовців розвинені, здержуючі та організуючі прикмети, здобуті в процесі завойовання, зберігання в своїх руках і виконання влади: прикмети честі, послуху, вірності і відповідальності, сприяючі... скріпленню необхідних для всякої організації єдності, дисципліни і солідарності» [2, 397]. Силу ж поступовців «творять більше ніж у консерваторів примітивні, а тому посідаючі більший розгон молодості: імперіалізм та містицизм...» та

«...велике чуттєве, стихійне хотіння поширення та влади і дуже велика віра в законність та правдивість цього хотіння» [2, 398].

Щоб щось розвивалось, а не зникало після моменту виникнення та процесу механічного існування, воно спочатку повинно бути зупинене, затримане, законсервоване, а потім окремі його елементи повинні змінитись у напрямку, що йому приписується значення розвитку. Це положення й стає у В. Липинського основою його розуміння фактора суспільних змін. Початково поступ є *неоформлена* зміна, розповсюдження якої в такому первісному вигляді може привести лише до винищення поступовцями самих себе у своїй необмеженій свободі, а тому вона й повинна «огортатися» «задержуючою силою» зупинки, консервуватись. А інакше наслідком необмеженого, «нікчемного і розперезаного поступу» може бути лише реакція, яка проявляє себе в активізації гіпертрофованих функцій держави.

Але якщо розвивається історичний процес «природно», то, на думку В. Липинського, через певний час поступовці, що прийшли до влади, стають консерваторами, а «проти них з глибин громадянства підіймається знов нова хвиля поступовців» [2, 399]. Стара ж правляча верства втрачає владу тому, що «вона втратила або хотіння влади і віру в законність цього хотіння, або уміння оце хотіння та оцю віру здержувати і організовувати» [2, 392]. Та початково повинно бути спільне сприйняття «правил гри» і поступовцями, і консерваторами, спільна основа: здатність бути зацікавленими одне в одному, розуміння того, що зміна не може бути безмежною, а затримувати потрібно щось, тобто певний зміст, а не пустоту. Тому консерватори не повинні лякатися поступовців, розуміючи, що лише вони сприяють розквітові нації. Нова поступова еліта може фактично прийти до влади шляхом винищення старої, але «природним», на думку В. Липинського, буде її інкорпорація, «прийняття в ряди консерватистів» «найкращих та найсильніших поступовців», які, у свою чергу, відновлюють своїм містицизмом та імперіалізмом ослаблену енергетику старої еліти. Результуючою такої гармонійної взаємодії еліт стає спокійний еволюційний рух всієї національної спільноти в часі.

Як видно, категорія поступу не наділяється у В. Липинського однозначно позитивними характеристиками й моральним змістом. Поступ, не оформлений консервативним стримуванням, легко переходить у свою протилежність – революцію. Революційні зміни є «звироднілим поступом» хоча б тому, що в циркуляції еліт відбувся збій і сили поступу більше не стримуються консервативною організацією. Саме тоді відбувається найстрашніше, суспільна ієрархія перевертається і «...до влади, стратившої силу і авторитет, дориваються не вишколені і не вимуштрувані консерватистами в рамках організованої законної боротьби, найсильніщі і найкращі поступовці, а різне неперебродивше революційне шумовиння, яке ніякими засобами не брідиться, щоб оцю без авторитетну і осмішену владу захопити» [2, 399].

Тільки тому, що є передача традицій, є й поступ та еволюційний розвиток у цілому. Справді, якби кандидати на нову еліту, «піднявши своїм зусиллям пасивний народ проти провідників старих», поголовно знищували їх та створений ними ступінь духовної й матеріальної культури, то потім, захопивши владу, вони б за часи свого правління змогли хіба що досягти лише культурного рівня розвитку своїх попередників, «доходячи до того самого місця розвитку». А потім народ знову б під проводом нових кандидатів на владу винищив цю еліту, то «...розуміється ніякого поступу при оттакім «природнім розвитку» не було б. Не було б тому, – робить висновок В. Липинський, – що поступу не можна помислити без досконалення і розвитку вже існуючого, яке, щоб мати досконалитись і розвиватись, мусить бути задержуване, мусить бути консервоване» [2, 393].

У цілому, поступ розуміється В. Липинським як сукупність змін, які рухаються у часі швидше по горизонталі, ніж стремлять угору по висхідній лінії. У нього немає такого його бачення, коли кожний наступний етап у розвитку суспільства сприймається як досконаліший, а отже вищий за попередній і вибудовується ідея «драбини прогресу» для розуміння його специфіки, що було таким характерним для позитивістськи налаштованих філософів історії ХІХ століття. Як уже наголошувалося, поступ уможлиблюється тільки в парі з моментом стримування, він не є єдиним законом чи способом руху спільноти в часі, це лише одна із діалектичних сторін складнішого механізму руху, яка не може існувати без моменту його консервації. Консервація – це є та форма, без якої поступ як дія чистого вольового начала може призвести лише до руйнування всього «суспільного організму».

В іншого представника консервативно-націоналістичної традиції, Дмитра Донцова, проблема поступу в історії розглядається в межах процесу боротьби творчої меншості з пасивною більшістю. На відміну від багатьох волюнтаристів, він визнає ідею поступу, щоправда, лише в межах замкнутого історичного циклу. Зрозуміло, що, з точки зору позитивістських критеріїв поступу, це не є справжній поступ, бо він можливий лише на такому образі часу, що розгорнутий у лінію. Для Д. Донцова поступ є об'єктивним процесом, обумовленим вольовими чинниками, рушійною силою якого є переволення сильнішими представниками роду людського слабкіших. На відміну від егалітаристів, він не сприймає таких критеріїв поступу як «щастя пересічної людини» або ж «удосконалення людської моральності». Людський поступ, на думку Д. Донцова, включає навіть жорстко детермінований «природний» процес, а «природа не знає гуманності й справедливості, – роз'яснює далі він свою позицію, – вона знає лише заслуги й винагороди. Коли селянин не орав і не сів, природа не каже йому: він порядний чоловік, ми не можемо бачити його голодного... Вона каже: цей чоловік не сів, він не жатиме! Коли рибалка не закидає сіті в море, природа не каже: він має діти й жінку, йому треба допомогти... Вона каже цілком просто, і зовсім не «людяно»: він не

працював, хай терпить! Природа винагороджує лише в пропорції до зусиль і заслуг – для її мети. В суспільнім житті зобов'язує та сама засада, і ні одна нація не дістане в дарунок жнив від «справедливої» природи, коли вона не сіяла; ні одна не дістане незалежності, коли не *хоче* і не *може* її осягнути, коли не має почуття й *сили* здорових рас, що хочуть панувати над людьми, землею, повітрям і морями, служачи собі і – *людському поступові*» [1, 384].

Поступ якраз і зреалізовується, коли «жадібні до панування» люди оволодівають землями та «нижчими расами», що їх населяють. Тому процес поступу розуміється як завоювання, поширення одного національного «організму» за межі іншого. Якраз в історичному просторі й часі розгорається боротьба, результат якої й визначає переможця та переможеного. Саме наявність переможених засвідчує зміну історичної ситуації на користь переможців, які тепер, тобто після перемоги, так тлумачать минулі події, ніби вони й так «мали право» на поступ. У функціонуванні нації чи цивілізації нічого зайвого не буває. Взагалі суспільство – це такий «організм», який змушує до боротьби, і якщо якась соціальна група в ній перемагає, так це не тому, що вона просто захотіла боротьби й перемоги заради самої ідеї перемоги. Елітна група лише через перемогу над іншими може засвідчити, що вона здатна виконувати «соціально корисну функцію» [1, 383], необхідну не лише для збереження всієї спільноти в стані її присутності в історії, але і в її рухові по лінії поступу. Якщо висловлюватись у межах словника філософа історії Арнольда Тойнбі (1889 – 1975), то творча меншина якраз і організовує відповідь (response) локальної спільноти на виклик (challenge) історичної ситуації. Ті, хто в результаті перемог зорганізував рух поступу найбільше, й виграють від нього. Таким чином, для Д. Донцова служити інтересам поступу означає право сильних «рас» на міжнародній арені чи право еліти в межах нації «організувати людей і народи для зміцнення існуючої культури й цивілізації» [1, 385].

Як зрозуміло, проблема рушійних сил історії у Д. Донцова впирається в цю специфіку людської діяльності. «Двиговою силою історії» слугує у нього людська дія (чин). Дія є реалізацією вольового чинника людини, що у свою чергу характеризується як «напняття душі». Ті одиниці з маси, які здатні на творчу дію, є елітою, що й рухає історію спільноти вперед.

Можемо констатувати, що популярна, насамперед, в позитивістсько-марксистських моделях історії ідея поступу захопила у 20-х роках ХХ століття й представників консервативного крила української історіософії. І В. Липинського, і Д. Донцова об'єднує те, що за джерело розгортання прогресу слугує вольовий чинник, що проявляє себе або в боротьбі між елітами (В. Липинський), або ж у боротьбі еліти та пасивної маси (Д. Донцов). Марксистська ідея класової боротьби у консерваторів свого розуміння не знаходить.

ЛІТЕРАТУРА

1. Донцов Д. Націоналізм / Д. Донцов // Твори, Д. Донцов. – Львів : Кальварія, 2001. – Т. 1 : Геополітичні та ідеологічні праці. – С. 243–425.
2. Липинський В. Листи до братів-хліборобів / В. Липинський. – К. ; Гарвард:, 1995. – XLVIII+472 с.

РЕЗЮМЕ

В. А. Артюх. Идея прогресса в украинской консервативной историософии 20-х годов XX века.

В статье рассматривается проблема прогресса в украинской историософии на примере анализа взглядов Вячеслава Липинского и Дмитрия Донцова. Делается вывод, что категория прогресса у названных мыслителей существует лишь в паре с категорией консервирования общественных изменений.

Ключевые слова: украинская историософия, прогресс, консерватизм.

SUMMARY

V. A. Artyukh. The Idea of Progress in Ukrainian Conservative Philosophy of History of 20's of the 20th Century.

In the article the problem of advancement is examined in Ukrainian Philosophy of History on the example of analysis of looks of Vjyatsheslav Lypyn'ski and Dmytro Dontsov. Drawn conclusion is that the category of advancement for the adopted thinkers exists only in a pair to the category of preserving of public changes and within the range of family development concept.

Key words: Ukrainian histrysofhy, progress, conservatism.